

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

Apšvietos epochos atspindžiai Lietuvos jėzuitų XVIII amžiaus kelionių raštijoje

---

ANOTACIJA. Naujųjų laikų kelionės ir keliautojai vis dažniau tampa istorijos bei raštijos tyrimų objektu. Ši prieiga leidžia naujai pažvelgti į socialinę, kasdienybės istoriją. Straipsnio tikslas yra pristatyti dar gana menkai tyrinėtus Apšvietos epochos Lietuvos jėzuitų kelionių po Vakarų Europą raštijos pavyzdžius ir aptarti juos bendrame Apšvietos epochos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštijos kontekste. Šiuo tikslu straipsnyje bus lyginami skirtingų epochų, socialinių sluoksnių bei lyčių kelionių aprašymai, siekiant nustatyti, ar analizuojami jėzuitų kelionių aprašymai skyrėsi nuo kitų sluoksnių amžininkų kelionių raštijos; ar jėzuitų socialinė padėtis ir išsilavinimas turėjo įtakos lankant ir aprašant objektus. Tokia prieiga suteikia galimybę analizuoti keliautojų asmeninę ir kolektyvinę patirtį bei pastarosios ypatumus aptariamuoju laikotarpiu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kelionės dienoraštis; kelionių raštija; jėzuitai; kelionių istorija; Apšvietą; Barokas; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

ĮŽANGA

Keliavimas (vietinis ir tarptautinis) užėmė svarbią vietą ankstyvųjų Naujųjų laikų visuomenėje. Suintensyvėjus kelionėms, ėmė klostytis specifiniai raštijos žanrai – teoriniai veikalai, kelionių aprašymai, pažintiniai kelionių vadovai. Keliavimo fenomenas raštijoje atsiskleidžia žanrų įvairove, kuri leidžia tirti ir skirtingų laikotarpių keliones, ir jų paskirus elementus iš keliautojų pers-

pektyvos. Pagausėjusi įvairaus pobūdžio asmeninė raštija (aktyvesnė korespondencija, dienoraščių rašymas) įgalina keliavimą Naujaisiais laikais tyrinėti įvairiais požiūriais – pradedant kelionių maršrutais ir baigiant keliautojų tikslais ir jų patirtimi.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštija iš esmės atitiko bendras epochos raštijos tendencijas, tad išraiškingiausi Baroko epochos kelionės dienoraščiai – Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus¹ ir Teodoro Bilevičiaus² kelionių aprašymai – gerai atspindi svarbiausius Baroko raštijos ypatumus. Anot Eugenijos Ulčinitės, nuo XVII a. pirmo dešimtmečio Renesanso epochos racionalumą, minties tikslumą literatūroje ėmė keisti ekspresyvumas, emocionalumas bei hiperbolizacija³. Šios Baroko raštijos savybės itin gerai atsiskleidžia minėtų asmenų kelionės dienoraščiuose ir vaizdžiuose vietovių, pastatų, relikvijų aprašymuose. Apšvietos epochos kelionių raštijoje objektų ar įvykių hiperbolizavimas išlieka, tačiau jį vis labiau atsveria racionalumas ir pasakojimo sklandumas bei šios epochos literatūrai būdingas mokslo ir švietimo išaukštinimas⁴; šiuo laikotarpiu visoje Europoje buvo spausdinama daug įvairių švietėjiškų periodinių leidinių, skirtų plačiam visuomenei, pvz., kalendorių, teikiančių geografijos, astronomijos žinių⁵ – tai galėjo daryti tiesioginę įtaką labiau apsiskaičiusiems ir kritiškesnės mąstysenos keliautojams ir jų pasaulėžiūrai. Gausėjanti įvairaus pobūdžio informacija keliaujantiems tapo lengviau pasiekama ir patikrinama ar palyginama skirtinguose šaltiniuose. Tad straipsnyje Apšvietos epochos atspindžiais laikomas šiek tiek kritiškesnis,

¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, iš lotynų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, komentarus parašė Kristina Mačiulytė, Eglė Patiejūnienė, Mintautas Čiurinskas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

² Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžius vertė Sigitas Narbutas, komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, vardų rodyklę parengė Kęstutis Gudmantas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

³ Eugenija Ulčinitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 7.

⁴ Eugenija Ulčinitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 394.

⁵ Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė, „XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės universalieji laikmačiai: Vilniaus ir Gardino kalendoriai“, in: *Literatūra*, 2010, Nr. 52 (1), p. 7.

palyginti su Baroko epocha, realybės vertinimas, kuris iš dalies gali būti siejamas su įgytų žinių naujumu ir tikslumu. Taip pat akivaizdžiai naujų iki XVIII a. nelankytų ar beveik nelankytų vietų, objektų aprašymai.

LDK kelionių istorija historiografijoje dar nėra gausiai pristatyta, daugiau analizuojami pavieniai kelionių aprašymai ar keliautojai. Dėl sąlyginės šaltinių stokos tyrimuose retai išskiriamos konkrečios socialinės grupės (kiek aktyviau analizuotas Abiejų Tautų Respublikos moterų indėlis į kelionių raštiją). Šiame straipsnyje keliama prielaida, jog jėzuitai, kaip socialinė grupė, savo kelionių aprašymuose galėjo palikti tik jiems būdingų įrašų, ieškoma korelacijų tarp jėzuitiško išsilavinimo ir lankomų objektų aprašymų. Dėl to keletu XVIII a. Lietuvos jėzuitų kelionių po Vakarų Europą aprašymai yra lyginami su kitų epochų LDK kelionių aprašymais. Šaltiniai skirtingos paskirties ir žanrų, tad juos lyginant tarpusavyje atsižvelgiama į tai, kad jie turėjo tarnauti skirtingoms auditorijoms, kurios savo prigimtimi ir pasaulėžiūra nebūtinai buvo „jėzuitiškos“.

Dėl šių priežasčių straipsnyje pavyzdžiai buvo atrenkami pagal du kriterijus: 1) dažniausių ir bendriausių objektų aprašymai; 2) išskirtinai per jėzuitų keliones aplankyti bei aprašyti pastatai ir lankytinos vietos. Bene pats populiariausias kraštas tarp keliautojų iš LDK buvo Italija – tai liudija gausūs tiek keliautojų iš Lietuvos, tiek apskritai iš ATR kelionių aprašymai⁶. Italija traukė įvairius keliautojus – jaunos bajorus ir dvasininkus, siekiančius mokslo, piligrimus bei asmenis, trokštančius aplankyti meno ir kultūros vietas. Daugiausia dėmesio ir bus skiriama šio regiono objektų aprašymams, nes dėl jų gausos galima palyginti konkrečių objektų aprašymų kaitą. Straipsnyje nagrinėjamų jėzuitų kelionių dienoraščių autorių kelionių tikslas – taip pat išskirtinai Italija.

Ankstyviausias šaltinis – tai jėzuito Adalberto Bohuševičiaus (1666–1734), 57 metų amžiaus vienos didžiausių kolegijų (Polocko) rektorius⁷, rankraštinis kelionės į Romą ir atgal dienoraštis⁸. Bohuševičius 1723 m. liepos 7 d. Lietuvos provincijos XXXV kongregacijoje, vykusioje Vilniaus

⁶ Małgorzata Wrześniak, *Roma sancta, Fiorenza bella: Dzieła sztuki w dziennikach polskich podróżników do Włoch w XVI i XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010, p. 12.

⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, p. 55.

⁸ Adalbertas Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis (1723–1724)*, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 2, b. 77.

profesų namuose, buvo išrinktas atstovauti provincijai Romoje vykšančioje vienuolijos prokuratorių kongregacijoje⁹. Į ją minėtas autorius išvyko tų pačių metų rugpjūčio 7 d. Tai kol kas mažai kelionių istorijos tyrimuose naudotas kelionės dienoraštis, užrašytas lotynų kalba, saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve. Svarbu pabrėžti, kad Bohuševičius savo dienoraštį rašė vildamasis, jog ateities kartos galės jį skaityti ir susipažinti su kelionės džiaugsmiais, vargais, nuotykiiais ir reikalingomis atlikti procedūromis¹⁰. Galbūt dėl to rinkosi lotynų kalbą, o ir jis pats, kaip išsilavinęs dvasininkas, šią kalbą gerai mokėjo. Svarbu pabrėžti, kad šis kelionės aprašymas yra vėlyvojo Baroko pavyzdys, jo pasitelkimas tyrime suteikia galimybę aiškiau pamatyti (ne)įvykusius pokyčius raštijoje.

Kitas keliautojas, aprašęs net dvi savo keliones – buvęs jėzuitas Pranciškus Ksaveras Bohušas (1746–1820), gimęs Vilniaus kalavijininko Juozapo Antano Bohušo ir Viktorijos Švientožekos šeimoje. Jis po Jėzaus Draugijos panaikinimo leidosi į dvi keliones: 1777–1778 m., būdamas 31 metų amžiaus, kartu su savo globėju LDK išdininku Antanu Tyzenhauzu (1733–1785) keliavo po Vakarų Europą. Vėliau, sulaukęs 35-erių, 1781–1782 m. leidosi į kelionę po Italijos žemes (abu kelionės aprašymus viename leidinyje 2014 m. publikavo lenkų mokslininkas Filipas Wolański)¹¹. Pirmosios kelionės aprašymo pradžioje autorius užsiminė, jog savo kelionės aprašymu siekė ne aprašyti globėjo kelionę, o išsaugoti atmintyje tuos dalykus, kurie jam atrodė verti atsiminti¹². Apie antrosios kelionės tikslus autorius visiškai neužsimena. Tuo metu Bohušas jau buvo Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas koadjutorius

⁹ Provincijos prokuratorius nebuvo nuolatinė pareigybė, jis buvo renkamas prieš tai vykstančioje provincijos kongregacijoje, kurioje dalyvaudavo profeso įžadus davę jėzuitai. Provincijos kongregacijos metu būdavo sprendžiami vietiniai reikalai bei renkamas provincijos atstovas – prokuratorius, turintis vyksti į visos Jėzaus Draugijos prokuratorių kongregaciją Romoje. Joje susirinkę visos Draugijos prokuratoriai nusprendavo, ar reikia sušaukti visuotinę kongregaciją – aukščiausią Draugijos sprendžiamąjį organą.

¹⁰ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, l. 1v („Multis equidem ex nostra Provincia contigit Romanae Urbis Orbisque exteri lustrare magnificentiam, pauci tamen fuerunt, qui ea, quae fidelibus eorum spectarunt oculis, ad Posterorum informationem consignarent paginis, et futuri temporis prospicerent utilitati.“).

¹¹ Filip Wolański, „Wstęp“, in: Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży, wstęp i opracowanie Filip Wolański*, (ser. *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 3), Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014, p. X.

¹² Franciszek Ksawery Bohusz, *op. cit.*, p. 5.

(nuo 1781 m.)¹³, tačiau kelionės dienoraščio turinys leidžia daryti prielaidą, jog į šią kelionę autorius leidosi vedamas smalsumo, o ne tarnybinių įsipareigojimų. Tiesa, šis autorius nesiekė savo kelionės aprašymų publikuoti ar viešinti, kaip buvo įprasta Vakarų Europos keliautojams.

Trečiasis nagrinėjamas autorius – dar vienas buvęs jėzuitas, 37-erių metų Kazimieras Kognovickis (1752–1825), žinomas kaip Sapiegų giminės istorijos tyrinėtojas, 1783 m. išleido kelionių vadovą *Droga Rzymska*¹⁴, kurį parengė 1782 m. įvykusios kelionės pagrindu¹⁵. Žinoma, jog jis keliavo ne vienas, tačiau palydovų tapatybė nėra nustatyta¹⁶. Iš kelionės vadovo dedikacijos kitam buvusiam jėzuitui Adomui Naruševičiui (1733–1796) galima daryti prielaidą, kad pastarasis parėmė bent jau knygos leidybą, tačiau galbūt galėjo finansuoti ir pačią kelionę. Anot Kognovickio, kelionės tikslas buvo ne tik aplankyti Italiją, tačiau ir ją aprašyti, idant ir kiti galėtų sužinoti apie šią šalį¹⁷.

Kaip jau minėta anksčiau, jėzuitų kelionių aprašymai bus lyginami su Baroko epochos dienoraščiais bei kitais XVIII a. kelionių aprašymais, kad būtų galima pažvelgti į jėzuitų išskirtinumą ir tapatumą epochos bei kolektyvinio identiteto prasme¹⁸.

¹³ Filip Wolański, *op. cit.*, p. VIII.

¹⁴ Kazimierz Kognowicki, *Droga Rzymska z nawrotem do swoiey Oyczyzny nie bez goscinca nazad powroconego Xiędza Kazimierza Kognowickiego Nauk wyzwolonych i Filozofii Doktora*, Warszawa: w Drukarni J. K. M. u S. Krzyża, 1783.

¹⁵ Małgorzata Wrześniak, „Kazimierz Kognowicki o sztuce – „Droga Rzymska z nawrotem do swoiey oyczyzny nie bez gościńca nazad powróconego“, in: *Saeculum Christianum*, t. 17/1, p. 174.

¹⁶ *Ibid.*, p. 176.

¹⁷ Kazimierz Kognowicki, *op. cit.*, p. [2] („żeby powrócić do kraju y gościńcem tym osobliwym im z dalszych krajów mniey spodziewanym, tym przyjemniejszym im bardziej służącym ku przysłudze własney Rzeczypospolitey, niemniey rozumney iako i szlachetney“).

¹⁸ Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, (ser. *Acta Universitatis Wratislaviensis*), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002; Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata Ewa Kowalczyk, przekład z języka francuskiego Anna Pikor-Półtorak, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013; Stefan Pac, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, opracował Adam Przyboś, Kraków, 1977; *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis = Diariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Joana Orzeł, Arvydas Pacevičius, Stanisławas Roszakas, vertė Irena Katilienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Apskritai kalbant, kelionių aprašymas kaip šaltinis gali būti nuviliantis savo struktūra ir užrašymo aplinkybėmis. Absoliuti dauguma analizuotų kelionių aprašymų buvo parašyti pagal tam tikrą sąlyginai šablonišką modelį, kurio daugiau ar mažiau paisė visi Europos keliautojai. Kone visų autorių kelionių aprašymuose egzistavo pagrindiniai pasikartojantys miesto aprašymo elementai: miesto geografinė padėtis, jį juosiančios gynybinės sienos, religinė gyvenotojų sudėtis, šventovės, teatrai, gatvės, dvarai, špitolės. Išvardytieji elementai turėjo būti aprašomi visuose miestuose nepriklausomai nuo keliautojo, regiono ar net laikotarpio, kada buvo keliaujama. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokios gairės ir jų laikymasis kelionių raštijoje apriboja kelionių raštijos autorių kūrybiškumą ir individualumą. Tačiau kiekvienas autorius turėjo individualią rašymo stiliškumą, kuri leidžia pamatyti asmeninės raiškos užuominas kelionių dienoraščiuose. Nepaisant to, kad sąmoningai ar nesąmoningai instrukcinių gairių buvo laikomasi, pagrindinis aprašomų įvykių ir objektų atrankos principas buvo paremtas įdomumu bei netikėtumu pačiam autoriui – tai retkarčiais liudija keliautojų įrašai, teigiantys, jog keliavimo dieną nieko įdomaus neįvyko (t. y. nėra ką aprašyti): „diena praėjo įprastai“¹⁹ ar „nieko išskirtinio [neįvyko], išskyrus, kad pravažiavome gyvenvietes ir miestus“²⁰.

Kalbant apie nagrinėjamus XVIII a. jėzuitų kelionių aprašymus, galima teigti, kad jie visi dėl savo skirtingo pobūdžio buvo užrašyti, laikantis nevienodų principų: Bohuševičiaus kelionės aprašymas buvo struktūruotas padieniui: diena pradeda ryte išvykstant, o baigiama vakare atvykstant į nakvynės vietą²¹. Iš dalies tai lėmė dienoraščio žanro tradiciškumas (toks buvo vienas iš pagrindinių kelionės aprašymo principų), bet būta ir kitos priežasties – šis aprašymas galėtų būti traktuojamas kaip ataskaita vadovybei ir kelionės vadovas jaunesniems jėzuitams. Tad dienoraštis turėjo kaip įmanoma geriau supažindinti skaitytoją su konkreto maršruto netikėtumais, galimomis problemomis, pačiais žymiausiais ir verčiausiais dėmesio objektais.

¹⁹ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, p. 315.

²⁰ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, p. 17 („nihil singulare, nisi quod transiverimus loca quaedam et civitates populosas“).

²¹ Plačiau apie šį dienoraštį žr. Milda Kvizikevičiūtė, „Lietuvos jėzuito 1723–1724 metų kelionės į Romą ir atgal dienoraštis“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2017, kn. 44, p. 153–176.

Kiek kitokios koncepcijos laikėsi Bohušas, kuris, nors ir išlaikė chronologinę kelionės aprašymą, į vieną dienoraščio įrašą dažnai sutalpindavo keletą dienų įspūdžius. Manome, jog tam įtakos turėjo autoriaus numanomas skaitytojas: taip buvo panaikinta keliavimo proceso monotonija, daugiau vietos skiriama neįprastiems ir netikėtiems atradimams. Tokio paties principo laikėsi ir panašiu laiku keliavusi Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1738–1818), kuri irgi rinkosi chronologine seka išdėstyti veiklas, tačiau vengė pasakojimo padieniui, kad tekstas būtų sklandesnis ir vientisesnis. Anot istorikės Beatos Kurządkowskos, šie autoriai manė, kad kelionės dienoraščio skaitytojui monotoniškas rutinos pasakojimas ne visada turėjo būti įdomus²². Kognovickio kelionės vadovas pateiktas tradicinio kelionių vadovo principu – atkarpomis tarp miestų, leidžiant skaitytojui, potencialiam vadovo naudotojui, pačiam susidaryti kelionės maršrutą. Todėl čia svarbiausia yra lankomi objektai, o ne keliavimo procesas, galimos nakvynės vietos statistiniam XVIII a. keliautojui (bajorui / didikui pasauliečiui). Šiuo atveju labiausiai dėmesį patraukia Bohušo ir Radvilaitės-Moravskos pasirinkta strategija, kuri galimai buvo įkvėpta epochos ir autoriaus bei skaitytojo santykio permąstymo.

Kalbant apie pačius kelionių dienoraščius / aprašymus galima išskirti dvi aiškias sudėtines dalis – keliavimo proceso ir lankomų vietų aprašymus. Keliavimo procesą žyminčiuose užrašuose dažniausiai fiksuojama pasikartojanti skirtingo pobūdžio informacija (išvykimo laikas, nukeliautas atstumas, įveiktos trasos ar pravažiuoti miestai), kurią užrašydavo skirtingo amžiaus bei socialinės padėties keliautojai. Manome, jog toks rašymas ne tik fiksavo esminius dienos įvykius, bet ir turėjo suteikti skaitytojui galimybę įsivaizduoti patį kelionės procesą, patirti keliavimo kartu įspūdį nekeliaujant. Tiesa, Apšvietos epochos kelionių dienoraščiuose galima pastebėti, jog šiam kelionės aspektui buvo suteikta daugiau tikslumo – XVIII a. antroje pusėje keliautojai jau pradėjo naudoti valandas, kaip įvykių trukmės orientyrą²³, tačiau tarp

²² Beata Kurządkowska, „Rejestr rzeczy mijanych jako przyczynek do wyznań osobistych w relacji z podróży Teofilii Morawskiej“, in: *Prace Literaturoznawcze*, 2015, Nr. 3, p. 186.

²³ Valandas užrašydavo net keletas XVIII a. keliautojų: Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *op. cit.*, p. 63 („Przeprawa przez Tagliamento trwała ponad półtorej godziny.“); *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis = Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779–1780*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Agnieszka Rosa, iš lenkų kalbos vertė Irena Katilienė ir Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 186–187 („rano o godzinie ósmej wyjechali. [...] przejechawszy i niemały przeciąg tymi winnicami przybili do austerii [...] o godzinie dwunastej“).

XVIII a. jėzuitų keliautojų ši tendencija nebuvo pastebėta: visi keliautojai išlaikė tradicinį kelionės proceso aprašymą, kaip orientyrą naudodami paros metą (rytą, vakarą, naktį). Tai susiję su anksčiau minėta problema, kad analizuojami jėzuitų kelionių aprašymai nebuvo tipiniai dienoraščiai, turintys savitą specifinį teksto konstravimą.

Ryškesni epochos pokyčio ženklai fiksuojami urbanistinės erdvės aprašymuose. Čia pagrindą sudarė trys objektų grupės: sakralinės ir pasaulietinės paskirties pastatai bei senieji paminklai. Tiesa, jos neretai būna sumišusios viena su kita. Pačia bendriausia prasme galima teigti, kad, palyginti su Baroko epocha, Apšvietos epochos keliautojai savo įspūdžius ir vertinimus pateikė kiek atsargiau ir kritiškiau nei vėlyvojo Baroko keliautojai. Abeji suvokė savo menkumą prieš objektų grožį ir gausą: XVII a. aprašymuose pabrėžiama, kad neįmanoma visko nei pamatyti, nei aprašyti. Vėlyvojo Baroko keliautojas jėzuitas Bohuševičius, pripažindamas savo žmogišką silpnumą ir užsitikrindamas skaitytojų atlidumą, jeigu kas nors būtų nepaminėta, rašė, kad apie šio miesto didybę jau daug įvairių darbų parašyta, tad vienam žmogui nei laiko, nei pasiryžimo neužtektų²⁴.

Apšvietos epochos LDK kelionių raštijoje šis „bejėgystės“ suvokimas išliko ir tekstuose buvo siejamas su aiškesne medžiagos atrankos būtinybe. Tiesa, sunku pasakyti, ar tai Baroko epochos atspindys ar Apšvietos epochos transformacija. Pavyzdžiui, buvęs jėzuitas Bohušas, lankydamas Romą, pabrėžė, kad jau labai daug visko parašyta apie šį miestą, o viską norint aprašyti reikėtų keleto tomų, todėl jis pasakosias tik tai, kas jam atrodys įdomu, ir kaip įmanoma trumpiau²⁵. Žinoma, negalima atmesti ir asmeninio racionalumo, kuriam įtakos galėjo turėti ne epocha, o asmeninės gyvenimiškos patirtys, charakteris etc. Tai tik vienas iš pavienių atvejų LDK kelionių raštijoje, nes kiti XVIII a. autoriai tokio santykio su anksčiau parašytais darbais neturi, nors žinoma, kad knygos (kelionių vadovai, architektūros žinynai) buvo skaitomos jei ne prieš kelionę, tai per ją²⁶. Tai galimai parodo autoriaus, kaip žmogaus, ribotumą, atsiejant nuo barokiško

²⁴ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, l. 33 („Multa de hoc literis prodidere Historici, mihi lustrandi singula nec tempus fuit, nec animus“).

²⁵ Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i opracowanie Filip Wolański, (ser. *Pe-regrinationes Sarmatarum*, t. 3), Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014, p. 215.

²⁶ Sosnovskytė-Pliaterienė mini pirkusi italų architekto Andrea'os Palladio'o knygas, o Vaišnoravičius rašė gavęs kelionių vadovą dovanų. Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *op. cit.*, p. 67; Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 188.

nuolankumo ir nusižeminimo. Kognovickis, kaip kelionių vadovo autorius, savo poziciją nutylėjo – jis, rašydamas *Droga Rzymska*, privalėjo pasirodyti esąs žinovas, tad vietos abejonei žiniomis ir informacijos šaltiniais negalėjo būti.

Greičiausiai visų laikų kelionių raštijos autoriai suvokė, jog visko aprašyti ir pamatyti viename mieste nepavyks. Reikia nepamiršti, kad LDK keliautojų požiūrį, kaip rodo išlikę kelionių aprašymai, galimai veikė ne tik pasikeitę ir atsinaujinę šaltiniai, bet ir jų skaitymas bei suvokimas, vertęs kritiškiau įvertinti savo, kaip keliautojo, išmanymą ir žinias. Tai ryškiau jaučiama XVIII a. aprašymuose, skirtuose privačiam arba artimo rato naudojimui. Iš nagrinėtų kelionės aprašymų aiškiausiai šią jauseną apibūdino XVIII a. jėzuitai, tačiau dėl mažos tyrimo imties vargiai galima teigti, jog tai jėzuitiško išsilavinimo bei pasaulėžiūros įtakos vaisius.

SAKRALINIŲ PASTATŲ APRAŠYMŲ POKYČIAI XVIII A. KELIONIŲ RAŠTIJOJE

Ryškiausias epochų pokyčius vis tik matome sakralinių pastatų aprašymuose. Kaip jau minėta anksčiau, straipsnyje pavyzdžiams iliustruoti buvo pasirinkti tie objektai, kurių aprašymai dažniausiai atsidurdavo kelionių aprašymuose kaip privalomų aplankyti objektų. Tyrimas parodė, kad vienas ryškiausių sakralios paskirties objektų aprašymų pasikeitimų įvyko relikvijų kultūros ir jų gerbimo paminėjimuose. Bažnyčių lankymas, išaugęs iš piligrimystės praktikos, jose esančių šventųjų relikvijų pagerbimas buvo svarbiausia tikslinio apsilankymo maldos namuose dalis.

Manome, kad būtent dėl ypatingo santykio su relikvijomis šio laikotarpio keliautojų nedomino bažnyčių estetika. Šventųjų relikvijos labai rūpėjo Baroko epochos keliautojams – jie savo kelionių aprašymuose itin daug dėmesio skyrė išsamiam relikvijų aprašymui, išvardijimui ir, svarbiausia, pasididžiavimui, kad pavyko jas pamatyti. Tiesa, jaunas keliautojas Bilevičius dėl šios praktikos istoriografijoje yra „kaltinamas“ senamadiškumu. Anot Gintauto Sliesoriūno, XVII a. antroje pusėje šis kelionių elementas jau buvo beišeinąs iš mados²⁷.

²⁷ Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjos“, in: Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 26.

Analizuojamuose Baroko epochos kelionių aprašymuose relikvijos apibūdinamos su užsidegimu ir itin išsamiai. Tai galėjo būti susiję su tiesioginiais Reformacijos, kvestionavusios daugelio relikvijų tikrumą ir vertę, padariniais: išaugusiu pamaldumu ir siekiu iš naujo įtvirtinti nusistovėjusias tiesas, relikvijų patikimumą²⁸. Ši tendencija buvo būdinga ir Baroko epochos keliautojams iš LDK. Bene daugiausia dėmesio nagrinėtuose kelionių aprašymuose yra sulaukusios septynios Romos bazilikos, suteikiančios visuotinius atlaisdus. Šias bazilikas tiek piligrimystės, tiek pažintiniais tikslais dar ir dabar lanko minios keliautojų. Apšvietos epochos jėzuitų kelionių aprašymuose, palyginti su Baroko epochos keliautojais, ryškėja epochos ir jėzuitiško kritiškumo įtaka. Deja, tenka pripažinti, jog kelių pavyzdžių neužtenka konkrečioms išvadoms padaryti, jie veikia nurodo tam tikras ateities tyrimų gaires, skatina įvertinti naujus šaltinius ir naujai perskaityti ankstesnius aprašymus.

Baroko epochai būdinga emocijų raiška turėjo įtakos ir relikvijų aprašymams: jas imta aprašinėti vaizdingiau ir išsamiau. Pavyzdžiui, XVII a. antroje pusėje keliaavęs Vaišnoravičius aprašydavo visas įvairiose bažnyčiose regėtas relikvijas – tai buvo viena iš bažnyčios turtingumo įvertinimo formų. Lankydamasis Romoje jis savo dienoraštyje itin vaizdingai aprašė Romos bažnyčiose saugomas relikvijas. Per vieną dieną aplankęs net keletą pagrindinių Romos miesto bazilikų Vaišnoravičius rašė, kad prie Šv. Pauliaus bazilikos esančiose kapinėse, kuriose Liucina slėpė kankinius, „kabo du akmenys, kuriuos šventiesiems kankiniams rišdavo prie kojų, kad jie nuskęstų“²⁹; priešais Lotynų vartus (*Porta Latina*) yra koplyčia, „kur šv. Jonas Evangelistas buvo verdamas aliejuje“³⁰. Po pietų, lankydamasis Šv. Lauryno (*S. Lorenzo in Damaso*) bažnyčioje, aprašė akmenį, ant kurio buvo padėtas šv. Laurynas – „šis šventasis buvo kepamas ant grotų, *visibilis pinguedo et sanguis*“. Autorius net sumaišė pavadinimus – su šia istorija susijusios relikvijos (ampulės su krauju ir riebalais) yra Šv. Lauryno (*San Lorenzo fuori delle mure*) bazilikoje³¹; būtent apie čia

²⁸ Alexandra Walsham, „Introduction: Relics and Remains“, in: *Past and Present*, t. 206, Oxford: Oxford University Press, 2010: internetinė prieiga: https://academic.oup.com/past/article/206/suppl_5/9/1453339

²⁹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 253.

³⁰ *Ibid*, p. 253.

³¹ Anna Blennow, „Inscriptions and graffiti in San Lorenzo in Lucina“, in: *Skrifter utgivina av svenska institutet Rom*, 4°, t. 61; *Acta institute Romani regni Sueciae, series in 4°*, t. 61, Stockholm, 2012, p. 227 („[...] et vestis s(an)c(t)i Xisti martiris 15. atq(ue) pontificis, et

esantį įrašą kalbėjo ir kiti XVII amžiaus autoriai, rašę apie šventųjų gyvenimus bei relikvijas³². Žinoma, tokią klaidą padaryti nebuvo sunku, nes bažnyčių pavadinimai buvo labai panašūs. Apie šią bažnyčią ir šv. Lauryno kraują bei riebalus kalbėjo ir Bilevičius. Keliaudamas vos dešimtmečiu vėliau, jis kur kas išsamiau aprašė tą patį akmenį:

Bažnyčia atrodo neblogai. Choro dešinėje *monstratur* didžiulė balto marmuro plokštė, ant kurios buvo *depositus* šv. Laurynas, kai jį nuėmė nuo grotų, ant kurių buvo iškeptas. *Expressissime apparet sanguis*, visos nugaros ir kojų žymės, lyg [tos vietos] būtų suteptos krauju ir prisvilusiais riebalais.³³

Panašu, kad abu autoriai kiek persistengė apibūdindami matytą vaizdą. Nors ši istorija yra labai dažnai aptinkama šv. Lauryno ikonografijoje, tačiau nė vienas kelionių vadovas taip smarkiai neaktualizuoja šios dalies. Pvz., vienas iš populiariausių to laikotarpio kelionių vadovų *Le cose maravigliose dell'alma citta Roma* kur kas labiau akcentuoja gaunamas indulgencijas ir tik aprašymo pabaigoje vienu sakiniu aprašo bažnyčioje esančias relikvijas³⁴.

XVIII a. pradžioje keliavęs ir rašęs jėzuitas Bohuševičius jau pasižymėjo šiokiu tokiu nuosaikumu: jis aprašė lentą, ant kurios buvo pralietas šv. Lauryno kraujas, tačiau jo aprašyme jau nebeliko išsamaus ir vaizdaus likusių kraujo ir riebalų žymių aprašymo³⁵. O to paties amžiaus pabaigoje keliavęs buvęs jėzuitas Bohušas, jau priklausantis Apšvietos keliautojams, iš viso skyrė mažai dėmesio ne tik šioms septynioms bazilikoms, bet ir kitoms bažnyčioms bei jų relikvijoms ar net interjerams. Lygiai taip pat santūriai jas aprašė ir Radvilaitė-Moravska, o Kotryna Pliaterytė-Radvilienė aprašė netgi ne visas.

---

due ampulle vitree cum sanguine et adipe beatissimi atque gloriosissimi martiris Laurentii ((ornament)). + Furcula, craticule, ferru(m) cum compede iuncta, gausape, pinguedo, sunt hoc in domate cuncta.“).

³² Vincenzo Guizzardi, *Breve relazione delle sacre reliquie de'santi che si conservano nell'antichissima chiesa di S. Lorenzo in Lucina di Roma*, Roma, 1675.

³³ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 112.

³⁴ Girolamo Franzini, *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma*, in Roma: presso à Guglielmo Facciotto, 1595, p. 22 („La pietra sopra la quale su posto S. Lorenzo doppò la, morte, tinta del suo grasso, e sangue, il vaso col quale, essendo in prigione battezzò S. Lucillo, et un pezzo della graticola, sopra la quale su arrostito et molte altre reliquie“).

³⁵ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, I. 69.

Šiame kontekste išsiskiria buvęs jėzuitas Kognovickis. Jis savo kelionės vadove taip pat išsamiai kaip Baroko epochos keliautojai aprašė šv. Lauryno kankinimus ir išlikusias relikvijas. Galbūt šį atvejį galima traktuoti kaip išimtį, patvirtinančią taisyklę? Tikėtinausia prielaida gali būti daroma, atsižvelgiant į Kognovickio kūrinio rašymo tikslą: buvo siekiama ne tik supažindinti, bet ir sujaudinti skaitytojus ir būsimus keliautojus. Tiesa, net XVI a. Andrzejus Wargockio kelionės po Romą vadove aprašymas buvo nuosaikesnis, jis apsiribojo paminėjimu, jog šv. Lauryno bažnyčioje yra akmuo, ant kurio numirė nukraujavęs šv. Laurynas, vėliau buvęs ant jo iškeptas³⁶. Įdomu tai, jog skirtinguose aprašymuose skiriasi kankinystės istorijos detalės – šiuo atveju šv. Laurynas ir nukankintas, ir sudegintas ant to paties akmens. Ankstesniais aptartais atvejais kankinys buvo perkeltas ant plokštės po mirties.

Kitas labai ryškus ir aiškus pavyzdys, parodantis perėjimą nuo dramatiško aprašymo prie nuosaikaus paminėjimo – šv. Januarijui dedikuota Neapolio katedra, kurioje saugoma šio šventojo kraujo kapsulė. 1625 m. Antverpene išleistame kelionių vadove užrašyta, kad kraujas, ampulę prinešus prie kankinio galvos, suskystėja ir pradeda virti, ir tai nutinka kasmet³⁷. Būtent ši istorija minima daugelyje kelionių aprašymų, kuriuose skiriama dėmesio šv. Janurijaus katedrai. Čia taip pat labai aiškiai matoma perskyra tarp Baroko ir Apšvietos epochos keliautojų.

Anot Bilevičiaus, kasmet gegužės mėnesio pirmąjį sekmadienį kraujas kapsulėje atgyja, kai ši pridedama prie šventojo galvos, bet vos atitraukus vėl grįžta į pradinę formą³⁸. Vaišnoravičius aprašė išskirtinę patirtį. Jis vasario 18 d. aplankė šv. Janurijaus katedrą, buvo įleistas apžiūrėti šventojo relikvijos ir, kaip pats teigia, kraujas suskystėjo lankytojų akyse³⁹. Paprastai stebuklas gali būti regimas rugsėjo 19 d. (šv. Janurijaus dieną), nereguliariai – gruodžio 16 d. (ši diena mena 1631 m. Vezuvijaus išsiveržimą) bei šeštadienį prieš pirmą gegužės sekmadienį. Pasak šaltinių, kraujas ampulėje gali suskystėti, apsilankius svarbiems svečiams ar nutikus didelei nelaimei. Tokį įvykį XVII a.

³⁶ Andrzej Wargocki, *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje*, Warszawa: Neriton, 2011, p. 71–73.

³⁷ Franciscus Schottus, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum libri tres*, Antverpiae: ex officina Plantiniana, 1625, p. 601.

³⁸ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 100.

³⁹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 244.

pirmoje pusėje matė ir Steponas Pacas, kuris taip pat lankėsi šioje katedroje. Jis rašė, kad niekur kitur tokio stebuklo nebuvo matęs⁴⁰. Dvejoti Paco svarbumu nėra verta, tačiau istorijos autentiškumas gali sukelti dvejonį.

XVIII a. keliautojai iš LDK šių relikvijų aprašė nuosaikiau. Radvilaitei-Moravskai ampulės pamatyti nepasisėkė, nes buvo užrakinta keturiomis spygnomis – karaliaus, senato, dvasininkų ir miesto, mat buvo viešai rodoma tik šv. Januarijaus dieną ir per visą šios šventės aštuondienį⁴¹. Baroko epochos keliautojams šios relikvijų lankymas buvo vienas iš svarbiausių kelionės tikslų (bent jau tokį vaizdą galima susidaryti iš aprašymų), tik Apšvietos epochos laikotarpiu buvo daugiau prabilta apie katedros interjerą ir jo dekoru elementus: Radvilaitė-Moravska daugiau dėmesio skyrė pačiai katedrai, o ne tik šventojo relikvijoms, teigdama, kad katedra buvo gražiai ištapyta ir išpuošta marmuru bei statulomis⁴². O Bohušas apskritai tik probėgšmais užsiminė, kad Neapolyje yra šv. Januarijaus vardo koplyčia, kurioje saugomos šv. Januarijaus relikvijos⁴³.

Galbūt tai atliepia bendro Baroko ir Apšvietos epochų požiūrio ir retorikos mirties tema skirtumus. XVII a. buvo itin vaizdingai aprašomos relikvijos – jos tarsi iliustruoja epochos santykį su mirties kultūra, o per jų aprašymus atskleidžiamas mirties baisumas ir žiaurumas (ypač turint omenyje, kad Vaišnoravičius šių temų nevengė ir savo pamoksluose bei kituose kūrinuose⁴⁴). XVIII a. pirmoje pusėje šventųjų relikvijų aprašymą papildė išsamus interjero apibūdinimas: išvardijami altoriai, skulptūros, kolonos – tai, kas pamatuojama, atsisakant pirmapradžio emocionalumo. Žinoma, smalsumo elementas buvo būdingas visiems keliautojams, tik jis ilgainiui imtas reikšti santūriau.

Ar galima kalbėti apie išskirtinį jėzuitišką naratyvą minėtuose kelionių aprašymuose? Kelionių aprašymuose buvo pastebėta šiokia tokia tendencija daugiau dėmesio skirti jėzuitų maldos namams. Pavyzdžiui, Bohuševičius kelionės metu nakvojo jėzuitų kolegijose: 1723 m. rugsėjo 16–19 dienomis jis nakvojo Prahos jėzuitų kolegijoje *Collegium Clementinum*, kurios aprašy-

⁴⁰ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 314.

⁴¹ Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *op. cit.*, p. 174.

⁴² *Ibid.*, p. 174.

⁴³ Franciszek Ksawer Bohusz, *op. cit.*, p. 207.

⁴⁴ Viktorija Vaitkevičiūtė, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 18, p. 190.

me net pamini miegamųjų kiekį, tuo metu kolegijoje esančių žmonių skaičių (300 miegamųjų, 240 gyventojų⁴⁵). Žinoma, aprašė ir kolegijai priklausančias bažnyčias. Taip pat, vos atvykęs į Romos miestą, skubėjo aplankyti Romos jėzuitų profesų namų Švč. Jėzaus Vardo bažnyčią. Neatsitiktinai joje pastebėtas šv. Ignaco Lojolos antkapis iš pusbrangio akmens su išskirtinės vertės marmuriniais papuošimais ir metaliniais ornamentais, vertas 200 tūkstančių skudų arba dviejų milijonų, kaip autorius įvardija, „mūsiškų monetų“⁴⁶. Tai buvo Baroko epochos pabaigos žmogaus bandymas įvertinti matomų objektų grožį ir svarbą. Žinoma, šią bažnyčią minėjo ir kiti keliautojai, tačiau jų aprašymai nebuvo išsamūs. Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė užsimena, kad bažnyčia priklausė jėzuitams, jos altoriai gausiai dekoruoti sidabru kaip ir šv. Ignaco Lojolos skulptūra bei žvakidės⁴⁷. Praėjus keleriems metams nuo Bohuševičiaus kelionės, beveik tuo pačiu maršrutu į Romą vyko lenkų pranciškonas Remigiuszas Zawadzki (1703–1775). Savo kelionės (1750) aprašyme jis visiškai neskyrė dėmesio jėzuitiškiems objektams. Bernardinų provincijolo Juvenalio Charkevičiaus, 1768 m. vykusio į pranciškonų generalinę kapitulą Valensijoje, kelionės dienoraštyje dėmesys taip pat sutelktas į aplankytas pranciškonų vienuolijas, visiškai neakcentuojant jėzuitų įkurtų bažnyčių. Tačiau Kognovickis, kaip buvęs jėzuitas, atidavė deramą pagarbą ir pateikė išsamų Švč. Jėzaus Vardo bažnyčios bei altoriaus aprašymą, teigdamas, jog tai itin reto grožio altorius, jo gamybai sunaudotos didžiulės Europos lazurito atsargos⁴⁸. Lygiai taip pat jėzuitų kelionių aprašymuose išskirtinio dėmesio sulaukė ir Šv. Andriejaus bažnyčia su šv. Stanislovo Kostkos palaikais. Kognovickis išsamiai aprašė Kostkos altorių ir jo vertę⁴⁹.

⁴⁵ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, l. 8.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 34 („expensa esse ducenta millia scutorum, id est duos milliones nostratis monetæ“).

⁴⁷ Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *op. cit.*, p. 208 („Kościoł ten należał do jezuitów i był bogato urządzony. Przednia część ołtarza była wykonana ze srebra, podobnie jak posąg św. Ignacego oraz świeczniki.“).

⁴⁸ Kazimierz Kognowicki, *op. cit.*, p. 186.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 192 („W kościele S. Andrzeia od marmuru kosztownym od Xiążąt Pansilich wystawionym złożone iest ciało S. Stanisława Kostki. [...] Młodycz to Panicz, ale wielki święty, którego tam święte mieszkanie nawiedzaiąc, dzieło misterney ręki w marmurze twardym iak nayżywiéy konaiącego S. Młodzieniaszka udaiące oglądem zastanowiwszy się wprzód nad formą, potym nad materyą owego posągu, gdyż pierwszy raz zdarzyło mi się widzieć w iednéy marmuru sztuce kolor czarny i bały.“).

Sakralinių pastatų ir relikvijų aprašymų transformacija yra akivaizdi: nuo itin emocionalaus ir gyvo relikvijų aprašymo Baroko epochos kelionių raštijoje buvo pereita prie nuosaikesnio, santūresnio tų pačių objektų įvertinimo. Jau vėlyvojo Baroko epochos keliautojas jėzuitas Bohuševičius, aprašydamas bažnyčių interjerus, stengėsi neapsiriboti relikvijomis, jas pateikė labiau kaip faktą. Tų pačių bažnyčių ir relikvijų aprašymai demonstruoja, kad jos XVIII a. apskritai buvo vertinamos nuosaikiau. Pastebima, kad tarp jėzuitų keliautojų daugiau dėmesio buvo skiriama jėzuitų maldos namų aprašymams. Jų kelionių aprašymuose išsamiau aptarti ir Ignacas Lojola bei Stanislovas Kostka.

PASAULIETINIŲ OBJEKTŲ APRAŠYMŲ KAITA

XVIII a. Europos keliautojai lankė ne tik įdomybių kambarius, bet ir iš sirutuliojusius gamtos istorijos muziejus, siekiančius moksliskai atvaizduoti pasaulio įvairovę⁵⁰. Apšvietos epochoje nežabotą smalsumą ėmė keisti mokslo žinių siekis, tad įdomybių kambarių lankymą papildė mokslo institucijos, kuriose buvo saugomi įvairūs mechanizmai. XVII a. Bilevičius susidomėjo įdomybių kambarių istorijomis apie paslaptinius gyvūnus. Po apsilankymo Flavio'o Chigi'o rūmų įdomybių galerijoje jis rašė matęs gausybę gyvūnų:

Be kita ko, joje yra beveik visi girdėti reti didžiuliai gyvūnai: krokodilai, kurių begalės didesnių ir mažesnių, vienas žaltys, arti trijų sieksnių ilgio, o storumo kaip vyras, slibinų, salamandrų ir daugybė kitų pavojingų ir baisių jūros bei sausumos gyvūnų. Iš pirmo žvilgsnio sunku būtų visus ir išvardyti, nes jų yra *in maxima copia*. Keisti rojaus paukščiai, vadinami *fenixe*, įvairūs šikšnosparniai, [kūno] forma primenantys žmones, tik nedideli ir sparnuoti.⁵¹

Bohuševičius tarsi užima tarpinę poziciją. Prahoje lankydamasis jėzuitų dar 1638 m. įkurtame muziejuje *Museum mathematicum collegii Clementini*⁵²,

⁵⁰ Charles W. J. Withers, „Geography, Natural History and the Eighteenth-Century Enlightenment: Putting the World in Place“, in: *History Workshop Journal*, Nr. 39 (Spring), Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 138.

⁵¹ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 110.

⁵² Šį muziejų jėzuitai viešam lankymui atidarė 1722 m., tad Bohuševičius, keliavęs 1723–1724 m., pamatė vieną pirmųjų viešųjų muziejų ir dar tiesiogiai susijęs su jėzuitais.

jis daug dėmesio skyrė įvairiems įrenginiams: judančiai saulės sistemai, amžinajam varikliui, kitiems įvairiems prietaisams, svarstyklėms etc:

Tada buvau nuvestas į matematikos muziejų, jame apžiūrėjau įvairių retenybų. Pirmiausia man buvo parodyta astronominė sfera, kurioje kaip laikrodyje buvo atvaizduotas saulės ir mėnulio judėjimas, taip sumaniai [viskas buvo padaryta], kad net debesuotą dieną, kai saulės ir mėnulio nematyti, bet kas [tai] galėjo apžiūrėti. Antra, mačiau amžinojo variklio prietaisą. Taip pat mačiau kitą prietaisą, kuriame 150 svarų akmenį galima pakelti į viršų vos vienu pirštu.⁵³

Pateiktas pavyzdys iliustruoja Bohuševičiaus dvilypumą: jį domina moksliniams skaičiavimams skirti aparatai, tačiau aprašymas neleidžia suprasti, ar jį domino ir moksliskai pagrįsti paaiškinimai, kaip veikia viena ar kita sistema bei įrankis. Bohušas, viešėdamas Sorbonoje, lankėsi gamtos istorijos kabinete, įkurtame itin gerbiamo XVIII amžiaus prancūzų gamtininko, enciklopedisto Georges'o Bouffono. Jis daugiau vietos savo užrašuose skyrė pačiam mokslininkui nei tame kabinete esantiems objektams⁵⁴. Tiesa, Sorbonos observatorijoje minėtas autorius ne tik apžiūrėjo įvairius instrumentus, bet ir bandė juos vertinti, lygindamas su panašiais ar tais pačiais instrumentais, matytais Anglijoje, tačiau vertinimas nebuvo itin kritiškas – tai rodo menką autoriaus susidomėjimą mokslo atradimais ir matavimais, atliekamais aprašytais instrumentais. Anot Bohušo, Anglijoje matyti astronomijos mokslui skirti mechanizmai buvo gražesni⁵⁵.

Apšvietos epochos aprašymuose itin jaučiamas didesnis susidomėjimas senaisiais paminklais. Senaisiais Romos paminklais kryptingai imta domėtis nuo XVIII a.⁵⁶ Ši susidomėjimą, žinoma, kėlė tuo laikotarpiu prasidėję

⁵³ Adalbertas Bohuševičius, *op. cit.*, l. 11 („Ductus deinde in Museum mathematicum, varias in eo spectavi raritates. Monstrata imprimis sphaera astronomica, in qua velut in horologio, rotarum ministerio solis et lunae cursus demonstrabantur, tanto artificio, ut etiam nubila die situm solis et lunae quilibet observare possit. 2do vidi machinam motus perpetui. Item vidi aliam machinam, in qua saxum 150 librarum unius digiti attactu in altum elevabatur.“).

⁵⁴ Franciszek Ksawer Bohusz, *op. cit.*, p. 132.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 133.

⁵⁶ Jaimee P. Uhlenbrock, „The Reception of Greek Figurative Terracottas in the Age of Enlightenment“, in: *Journal of the History of Collections*, 2018, p. 2; internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/profile/Jaimee_Uhlenbrock/publication/330101519_The_Reception_of_Greek_Figurative_Terracottas_in_the_Age_of_Enlightenment/links/5c376dce92851c22a36a0441/The-Reception-of-Greek-Figurative-Terracottas-in-the-Age-of-Enlightenment.pdf?origin=publication_detail

aktyvesni archeologiniai kasinėjimai. Naujai atrandamų vietovių aprašymai kelionių raštijoje tik parodo, kad keliautojai iš LDK ne tik skaitė laiko patvirtintus šaltinius, tačiau sekė naujienas ir galbūt netgi vaikėsi tuometinių kelionių madų. Tiesa, Kognovickis laikėsi tradiciškesnio požiūrio ir pasirinko laiko ir kitų keliautojų patikrintus objektus, kaip rekomenduodavo Naujųjų laikų kelionių vadovai.

Iki XVIII a. vidurio Neapolio lankytojai, atvykę bent keletui dienų, apvažiudavo ir jo apylinkes, t. y. Pocuolio miestelį ir jo karštąsias versmes – ši maršrutą rinkosi ir Vaišnoravičius, ir Bilevičius, čia XVII a. buvo apsilankęs ir Pacas bei Albertas Stanislovas Radvila. XVIII a. prie lankomų apylinkių prisidėjo ir Pompėjai bei Herkulanėjas. Naujos vietos Neapolio apylinkėse lankytos neatsitiktinai: čia valdovas ne tik finansavo archeologinius kasinėjimus, tačiau ir skelbė atradimus leidžiamose knygos⁵⁷. 1748 m. karalius Karolis VII Burbonas pradėjo archeologinius kasinėjimus Pompėjuose, tad labai didelė dalis to laikotarpio keliautojų aplankė Pompėjus ir aprašė jų radinius. LDK keliautojai neatsilikio nuo šios tendencijos. Bohušas, apibūdindamas Neapolio lokalizaciją, teigė, kad čia būti labai pavojinga ir kad tai patvirtinanti Pompėjų ir Herkulanėjo istorija, kurią pasakoja įvairūs radiniai: paveikslai ant sienų, ginklai, įrankiai ir kita⁵⁸. Radvilaitė-Moravska, nuvykusi į Pompėjus, rašė, jog neseniai buvęs atrastas namas, tačiau buvo uždrausta jame kasti, baiminantis jo viduje galimai esančių žmonių⁵⁹. Tai neišsamūs pasakojimai, dar galimai šiek tiek apipinti prietaringomis nuotakomis, sklندانčiomis to laiko archeologiniuose tyrimuose.

XVIII a. pastebimas didesnis susidomėjimas muziejais ar jų atitikmenimis, naujai atrandamais objektais Pompėjuose ir Herkulanėje. Tiesa, kalbėti apie dramatišką jų vertinimo pokytį negalima, nors kritiškumas matomų objektų atžvilgiu ir yra padidėjęs. Greičiau galime kalbėti apie tai, kad XVIII a. keliautojai iš LDK buvo susipažinę su pačiais naujausiais tyrimais ir turistinėmis atrakcijomis.

⁵⁷ Melissa Calaresu, „The Enlightenment in Naples“, in: *A Companion to Early Modern Naples*, ed. Tomasso Astarita, Leiden: Brill, 2013, p. 418.

⁵⁸ Franciszek Ksawer Bohusz, *op. cit.*, p. 209.

⁵⁹ Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *op. cit.*, p. 185.

XVIII a. Lietuvos jėzuitų kelionių aprašymai (Bohuševičiaus, Bogušo ir Kognovickio) atitinka bendras laikotarpio kelionių raštijos tendencijas, akivaizdus kritiškesnio mąstymo ir vertinimo pritaikymas, jaučiamas pasikeitęs autoriaus ir numanomo skaitytojo santykis. Tekstais bandoma ne tik išsaugoti informaciją, tačiau ir sudominti būsimus keliautojus.

Labiausiai epochų kaitos įtaka kelionių raštijoje jaučiama urbanistinės erdvės aprašymuose. Tarp Apšvietos epochos keliautojų (ypač analizuotuose jėzuitų kelionių dienoraščiuose) matomas įspūdžių ir vertinimų pateikimo pokytis: jų aprašymai kiek atsargesni ir kritiškesni nei vėlyvojo Baroko keliautojų. XVIII a. kelionių raštijos pavyzdžiuose pastebima, kad autoriai galimai buvo labiau susipažinę su naujausia medžiaga, tad galėjo kritiškiau įvertinti savo galimybes.

Sakralinės paskirties pastatų aprašymuose epochų įtaka matoma aiškiausiai. Jau Bohuševičiaus vėlyvojo Baroko kelionės dienoraštyje pastebimas virsmas bažnyčių interjerų, o tiksliau, relikvijų, aprašymuose: autoriui jos nebėra vienintelis maldos namų vertės matas. Aprašant relikvijas buvo atsisakyta kankinystės istorijų, būdingų Baroko kelionių raštijai. Tiek Bilevičiui, tiek Vaišnoravičiui jos buvo pagrindinis traukos objektas.

Nuosaikešnis požiūris pastebimas ir pasaulietinių pastatų aprašymuose. Įdomybių kambarius keitė muziejų lankymas. Kritiškesnį Apšvietos požiūrį geriausiai pademonstravo Bogušas, kuris ne tik susižavėjęs aprašė įvairius mokslui skirtus instrumentus, tačiau ir stengėsi įvertinti pačius mokslininkus ir jų indėlį. Ankstesni keliautojai (ypač Baroko epochos) kur kas patikliau įvertindavo įdomybių kambarių turinį. Įdomu, kad iš XVIII a. tyrinėtų kelionių raštijos pavyzdžių jėzuitai, palyginti su kitais keliautojais, aplankė bene daugiausia mokslo muziejų. Lyginant su pasauliečių ir kitų vienuolių atstovų kelionių aprašymais, jėzuitai skyrė šiek tiek daugiau dėmesio jėzuitams svarbioms vietoms – kolegijų aprašymams, sakralinės paskirties pastatams. Daugiau dėmesio teikė Ignaco Lojolos ir Stanislovo Kostkos asmenims, jų aprašymams ir bažnyčioms.

ŠALTINIAI

- BOHUŠEVIČIUS ADALBERTAS, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis* (1723–1724), LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 77.
- BILEVIČIUS TEODORAS, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžius vertė Sigitas Narbutas, komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, vardų rodyklę parengė Kęstutis Gudmantas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BOHUSZ FRANCISZEK KSAWERY, *Dzienniki podróży, wstęp i opracowanie Filip Wołański*, (ser. *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 3), Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014.
- Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis = Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779–1780*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Agnieszka Rosa, iš lenkų kalbos vertė Irena Katilienė ir Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- FRANZINI GIROLAMO, *Le cose maravigliose dell'alma citta di Roma*, in Roma: presso à Guglielmo Facciotto, 1595.
- GUIZZARDI VINCENZO, *Relazione breve delle sacre reliquie de'santi che si conservano nell'antichissima chiesa di S. Lorenzo in Lucina di Roma*, Roma: nella Stamperia Camerale, 1675.
- Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis = Dziariusz Józefa Jerzego Hylzena na tle pamiętników XVIII stulecia*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Joanna Orzeł, Arvydas Pacevičius, Stanisławas Roszakas, vertė Irena Katilienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- KOGNOWICKI KAZIMIERZ, *Droga Rzymska z nawrotem do swoiey Oyczyzny nie bez goscinca nazad powroconego Xiędza Kazimierza Kognowickiego Nauk wyzwolonych i Filozofii Doktora*, Warszawa: w Drukarni J. K. M. u S. Krzyża, 1783.
- MORAWSKA TEOFILA KONSTANCJA Z RADZIWIŁŁÓW, *Dziariusz podróży europejskiej 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, (ser. *Acta Universitatis Wroclaviensis*), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- PAC STEFAN, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, opracował Adam Przyboś, Kraków, 1977.
- PLATEROWA KATARZYNA Z SOSNOWSKICH, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata Ewa Kowalczyk, przekład z języka francuskiego Anna Pikor-Półtorak, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013.
- SCHOTTUS FRANCISCUS, *Itinerarii Italiae rerumque Romanarum libri tres*, Antverpiae: ex officina Plantiniana, 1625.
- VAIŠNORAVIČIUS KAZIMIERAS JONAS, *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaiškėčiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, iš lotynų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, komentarus parašė

Kristina Mačiulytė, Eglė Patiejūnienė, Mintautas Čiurinskas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

WARGOCKI ANDRZEJ, *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje*, Warszawa: Neriton, 2011.

LITERATŪRA

BLENNOW ANNA, „Inscriptions and graffiti in San Lorenzo in Lucina“, in: *Skrifter utgivna av svenska institutet Rom*, 4°, t. 61; *Acta institute Romani regni Sueciae, series in 4°*, t. 61, Stockholm, 2012, p. 207–233.

CALARESU MELISSA, „The Enlightenment in Naples“, in: *A Companion to Early Modern Naples*, ed. Tomasso Astarita, Leiden: Brill, 2013, p. 405–426.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.

KURZĄDKOWSKA BEATA, „Rejestr rzeczy mijanych jako przyczynek do wyznań osobistych w relacji z podróży Teofilii Morawskiej“, in: *Prace Literaturoznawcze*, 2015, Nr. 3, p. 183–195.

SLIESORIŪNAS GINTAUTAS, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisėjus“, in: Teodoras Bilevičius, *Kelionės į vokiečių, čekų ir italų žemes dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžių vertė Sigitas Narbutas, komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, vardų rodyklę parengė Kęstutis Gudmantas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

UHLBROCK JAIMEE P., „The Reception of Greek Figurative Terracottas in the Age of Enlightenment“, in: *Journal of the History of Collections*, 2018, p. 2; internetinė prieiga: https://www.researchgate.net/profile/Jaimee_Uhlenbrock/publication/330101519_The_Reception_of_Greek_Figurative_Terracottas_in_the_Age_of_Enlightenment/links/5c376dce92851c22a36a0441/The-Reception-of-Greek-Figurative-Terracottas-in-the-Age-of-Enlightenment.pdf?origin=publication_detail

ULČINAITĖ EUGENIJA, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.

ULČINAITĖ EUGENIJA, JOVAIŠAS ALBINAS, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 18, p. 188–210.

WALSHAM ALEXANDRA, „Introduction: Relics and Remains“, in: *Past and Present*, t. 206, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 9–36. Internetinė prieiga: https://academic.oup.com/past/article/206/suppl_5/9/1453339

WITHERS CHARLES W. J., „Geography, Natural History and the Eighteenth-Century Enlightenment: Putting the World in Place“, in: *History Workshop Journal*, Nr. 39 (Spring), Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 136–163.

WOLAŃSKI FILIP, „Wstęp“, in: Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży, wstęp i opracowanie Filip Wolański*, (ser. *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 3), Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2014, p. XXV.

WRZEŚNIAK MAŁGORZATA, „Kazimierz Kognowicki o sztuce – „Droga Rzymska z nawrotem do swojej oyczyzny nie bez gościńca nazad powróconego“, in: *Saeculum Christianum*, t. 17/1, p. 173–200.

WRZEŚNIAK MAŁGORZATA, *Roma sancta, Fiorenza bella: Dzieła sztuki w diariuszach polskich podróżników do Włoch w XVI i XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010.

ŽĄSINAITĖ-GEDMINIENĖ JURGITA, „XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės universalieji laikmačiai: Vilniaus ir Gardino kalendoriai“, in: *Literatūra*, 2010, Nr. 52 (1), p. 7–19.

Reflections of the Age of Enlightenment in Eighteenth-Century Travel Writing of Lithuanian Jesuits

S u m m a r y

The history of travel is becoming increasingly attractive to cultural historians. Although the number of studies is growing, insufficient attention has so far been paid to travel writings within particular social groups. The aim of the paper is to present insufficiently researched examples of eighteenth-century travel writings by Lithuanian Jesuits, in which they relate of their journeys in Western Europe, and to discuss them against the overall context of travel writing of the Grand Duchy of Lithuania in the Age of Enlightenment. With his aim in mind, in this paper the author compares travel journals of different epochs, social strata, and sexes, assuming that Jesuit travel diaries might reflect the influence of the Jesuitic social status and education on the objects visited and on the prevailing narratives of travel writing.

The study is based on the descriptions of three journeys of eighteenth-century Jesuits: the travel journal of Adalbert Bohuszewicz, rector of the Jesuit College of Polotsk, about his journey to Rome and back, a description of European travel by the former Jesuit Franciszek Ksawery Bohusz, and a travel guide to Rome by the former Jesuit Kazimierz Kognowicki. These travel diaries by eighteenth-century Lithuanian Jesuits follow the common trends of travel writing of their time: they display the presence of critical thinking and evaluation as well as a changed relation between the author and the ostensible reader. Although the aims of the three texts differ, it is evident that the authors made efforts not only to preserve information but also to stir the interest of the future travellers.

Since urban secular and sacral spaces are often separated in travel descriptions, the article accentuates the descriptions of these spaces and possible shifts in them. The author of the paper expands on the descriptions of the urban space as it is there that the changes of the epoch can best be felt. The descriptions of cities become somewhat more cautious and critical. The examined travel writings show that their authors were acquainted with the latest literature and were aware of travel trends, as demonstrated by their visits to newly-discovered archaeological sites in Rome and southern Italy. The impact of the epochs is best seen in the descriptions of sacral buildings. The travel journals of the eighteenth century no longer contain vivid stories of martyrdom, which flourished and were very descriptive in the travel diaries of the Baroque period.

The investigation shows that compared to travel writings by the laity and the representatives of other monastic orders, the travel diaries of the Jesuits tend to focus on 'Jesuit' objects: descriptions of colleges and sacral buildings. More emphasis is given to the personalities of Ignatius of Loyola and Stanislaus Kostka. However, speaking in general, the examined sources more reflect the period's established traditions of travel writing than manifestations of the collective identity of a social group.

KEYWORDS: travel diary; travel writing; Jesuits; travel history; Enlightenment; Baroque; Grand Duchy of Lithuania.

Gauta 2020 05 04

Priimta 2020 06 15